Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2024

№ 4

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Google Scholar

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o‘rinbosari:
Karimov Norboy G‘aniyevich

Elektron nashr. 882 sahifa.
E’lon qilishga 2024-yil 30-aprelda ruxsat etildi.

Muharrir:
Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay’ati:
Salimov Oqil Umrzoqovich, O‘zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O‘zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, “Nobel” mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a’zosi, Turkiya – O‘zbekiston do‘stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O‘zR Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O‘zR Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vaziri o‘rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O‘zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Axmedov Sayfullo Normatovich i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., “O‘IRIAM” ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do‘stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro “Nordik” universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d. TDIU professori
Po‘latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Eshtayev Alisher Abdug‘aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoira Azimovna, SamDu IS instituti professori
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., “El-yurt umidi” jamg‘armasi ijrochi direktori o‘rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o‘g‘li, t.f.f.d., TAQU katta o‘qituvchisi
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg‘ona davlat universiteti dotsenti
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o‘g‘li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi
Utayev Uktam Choriyevich, O‘zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig‘i o‘rinbosari
Ochilov Farxod, O‘zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo‘limi boshlig‘i
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o‘qituvchisi

Ekspertlar kengashi:
Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: “Ma’rifat-print-media” MChJ
Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O‘zR Tabiat resurslari vazirligi, O‘zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Organizational Behavior and Leadership 10
Ibrokhim Gulomov

Baliqchilikda klasterlarini tashkil etishning nazariy asoslari 18
Olim Murtazayev, Muydinov Olim Bekmuratovich

Оценка состояния привлечения инвестиций в сферу туризма Узбекистана и механизмы управления 24
Арзиматов Бобирмирзо Зокирджон угли

Biologik aktivlar buxgalteriya hisobni milliy va xalqaro standartlarga muvofiq takomillashtirish masalalari ... 27
Axmadaliyeva Zebo Abduxalimovna

Aholi yashash joylarida yong'in risklarini bartaraf etish xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari 32
Aziz Zikriyoev

O'zbekistonda ilmiy darajali kadrlar tayyorlash tizimi boshqaruvining tashkiliy tuzilmasi va vazifalari 40
Beknaeva Shaxnoza Vladimirovna

Mintaqaviy turizmning iqtisodiyot rivojlanishiga ta'siri (O'zbekiston turistik xizmatlar bozori misolida) 45
D. B. O'roqova

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ko'paytirishning asosiy yo'llari 50
Ibrohimov Boburmirzo Baxtiyor o'g'li, Sayfiddinov Sarvarbek Anvarbek o'g'li

Sanoat korxonalarining aksiyalar bozoridagi faoliyati tahlili: muammolar va yechimlar 55
Igitov Jurabek Kuzibekovich

Qurilishda modernizatsiya va diversifikatsiya qilish asosida yangi ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish 63
Islamov Ozodjon

Sanoat korxonalari innovatsion salohiyatini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish yo'llari 67
J. K. Boymurodov

Mamlakatda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish yo'nalishlari 72
Kadirxodjayeva Nilufar Raxmatullayevna

BlokchEYn texnologiyalari yordamida raqamli iqtisodiyotni o'zgartirish 77
Karabayev Rustam Zafarovich, Saitkamolov Muxammadxo'ja Sobirxo'ja o'g'li

Raqamli iqtisodiyot sharoitida zamonaviy mehnat bozorining rivojlanishi 84
Layli Mirzayeva

Xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishda investitsion resurslardan samarali foydalanish mexanizmlari 88
Luiza Komilovna Xaydarova

Umumta'lim muassasalari sonining ekonometrik tahlilini pedAgogik metodlar yordamida amalga oshirish 93
Ravshanova Muhayyo Maxmanazarovna

O'zbekiston tarixiy shaharlarida turistik faoliyati shakllanishi va ularni boshqarishning nazariy asoslari 98
Meliqulov G'ayrat Abdug'afforovich

Iqtisodiy rivojlanish va ilmiy tadqiqot rivojlanishining havo ifloslanish darajasiga ta'siri 105
Murodullayev Kamoliddin Sherzod o'g'li, Sadibekova Bibisora Djapparovna, Turdiqulov Farrux Ravshanjon o'g'li

Hududlarni rivojlantirish va "yashil iqtisodiyot"ni shakllantirishning ekologik muammolari 110
Maxkamov Saidafzal Saidkamol o'g'li, Yigitaliyeva Dilnavo Mansurjon qizi

Ekoturizm obyektining tasniflanishi va alohida xususiyatlari 116
Qodirov Azizjon Anvarovich

Mamlakatimiz oliy ta'lim tizimda sifat menejmentidan foydalanishning konseptual asoslari 121
Saidqulova Firuza Farmonovna

Bo'lajak iqtisodchilarning kasbiy kompetensiyalari 125
Shukurova Marifat Xodjiakbar qizi

Ta'limning bosqichlari va ularning inson kapitalini shakllantirishdagi ahamiyati 129
To'rayeva Hurriyat To'yqulovna

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Hududlarda to‘g‘ridan to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish dasturini amalga oshirishda marketingni rivojlantirish yo‘llari 136
Xamidov O. X., Tojiyeva A. F.

Investitsiyalar marketingining strategik aspektlari....143
Xodjamberdiyeva Dilnoza Bahtiyorovna

Xorijiy investitsiyalarni jalb etishda investitsion muhit jozibadorligini oshirishga nazariy qarashlar....149
A. Bektemirov, A. A. Abdurahmonov

Qishloq xo‘jaligi raqobatbardoshligini oshirishning ilg‘or xorij tajribasi....154
Abdulloyev Asliddin Junaydullayevich, Ochilov Narzullo Fayzulloyevich

Sanoat ishlab chiqarish tizimining investitsion xususiyatlari....159
Yodgorova Xalima To‘lqinovna

Turizm sohasi uchun yuqori malakali kadrlarni tayyorlashda davlat va xususiy sherikchilikning o‘zaro bog‘liqligi tahlili....165
Raxmatov Adxam Itolmasovich

Mamlakatimizda turizm tashkilotlari faoliyatini qo‘llab-quvvatlash maqsadida marketing instrumentlari orqali samarali tizim yaratish....169
Suyunova Kamilla Baxromovna

Qishloq xo‘jaligida agrokimyo xizmatlar ko‘rsatishning iqtisodiy samaradorligini oshirish yo‘llari....173
Tabayev Azamat Zaripbayevich

Yashil iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilishni faollashtirish muammolari....178
Xomitov K. Z., Masharipova S. R.

Considerations on the Problem of Illegal Migration and Human Trafficking....183
Azamatova Gulmira Bayirbekovna, Otarbayeva Guljan Kobeyevna

Sustainable Development and Environmental Economics in Uzbekistan: A Focus on Carbon Pricing and Renewable Energy....186
Muhammadiyev Po‘latjon Ilhomjon o‘g‘li, Uzganbayeva Dilnoza Toxtasinovna

The use of Digital Technologies in the Provision Of Utilities to the Population....192
Mamanazarov Oybek Shomurodovich, Inoyatova Durdona Shoxaydarovna, Alijonov Jamshid Alijon o‘g‘li

The Current State of the Digital Economy in the Agrarian Sphere: Problems and Solutions....196
Babadjanov Abdirashid Musayevich

Behavioral Theory of the Firm....201
Egamberdieva Oydin Abror qizi

The Role of Information Technologies in Increasing the Capitalization of Commercial Banks....207
Egamova Makhfurat Esanovna

Финансовые риски в исламском финансировании для внедрения в Республики Узбекистан....211
Абдуллоев Фуркат Олимджонович

Совершенствование методологии экспертизы инвестиционных проектов....216
Бекимбетова Гулнора Маратовна

Методические подходы к формированию механизмов стратегического управления развитием химической отрасли....223
Бибутова Шахло Саъдуллаевна

Меры по снижению доли теневой экономики в стране....228
Махмудова Юлдузхон Бахромжон қизи, Сафаров Гиёсиддин Абдуллаевич ўғли

Формирование национальной инновационной системы – одна из приоритетных задач повышения конкурентоспособности Республики Узбекистан....232
Н. М. Махмудов, А. А. Алиев, З. А. Мирзоев

Мониторинг и анализ современного состояния и развития промышленности в Узбекистане....237
Назарова Раъно Рустамовна, Исмоилова Малика Дилшодовна

Цифровая платформа как инструмент трансформации бизнес-процессов....243
Раупов Жамшид Рашидович

Роль применения ключевых показателей эффективности труда на предприятиях....249
Рахматуллаева Шахноза Хамидовна

Влияние цифровой трансформации на инвестиционную привлекательность Узбекистана........................255
Саиткамолов Мухаммадхожа Сабирходжа угли, Маркабаева Жансая Айбек кызы

Организация и координация методической помощи при управлении педагогическими кадрами..........261
Хакимова Майя Юрьевна

Интеграция узбекистана в мировое экономическое содружество путем унификации бухгалтерского учета на основе МСФО..266
Зарипова Саёхат Зафаровна

Tijorat banklari tomonidan investitsiya loyihalarini moliyalashni rivojlantirish imkoniyatlari..............................271
Abduqodirova Ozoda Anvarjon qizi

Tijorat banklari tomonidan jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlarning joriy tahlili..276
Abdusalomov Jaxongir O‘ktam o‘g‘li

Globallashuv sharoitida mamlakatimizda sug‘urta bozorini raqamlashtirishning ahamiyati....................................282
Anvarova Z.

The Role of Parents and Teachers in Promoting a Healthy Lifestyle in Children...286
Axtamov Djamshed Baxromovich

A Study of the Importance of Green Economy in Uzbekistan Sustainable Economic Development and its Measurement Indicators in Relation to Environment...291
Ataniyazova Maksuda Baltayevna, Tairova Zarnigor Mammat qizi

Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot tuzishning zarurligi..296
Avazov Ilxom Ravshanovich

Foydani soliqqa tortish obyekti sifatidagi iqtisodiy tarkibi...301
Axrorov Zarif Oripovich

Surxondaryo viloyatida aholining uy-joy bilan ta’minlanganlik darajasini tahlili..309
Ibragimov Qobil To‘xtamishovich

Review of Methodological Approaches to Enterprises Financial Condition Analysis..314
Ismailova Maxbuba Mirxalilovna

Innovatsion rivojlanish sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasini tasniflanishining nazariy va ilmiy asoslari..........319
Masharipova Manzura Alimbayevna

Korxonalarda benchmarketing strategiyalarini qo‘llashning ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlari................................325
Narziyeva Dilafiruz Muxtorovna

Davlat budjetining soliqsiz daromadlari shakllanishini takomillashtirish yo‘llari...330
O‘ktamova Nargiza Narzulla qizi

Mamlakatimizda sanoat ishlab chiqarishi korxonalarining rivojlanish holati tahlili..334
Olimov Maqsudjon Komiljon o‘g‘li

Moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotni moliyaviy hisobotning xalqaro standartlar talablari asosida tuzish..339
Pardayeva Zulfizar Alimovna

Raqamlashtirish sharoitida qo‘shma korxonasi faoliyatining tahlili...343
Rashidov Jamshid Xamidovich

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishida oilaviy tadbirkorlikning o‘rni...348
Raximov Baxromjon Ibroximovich, Saloxiddinov Zuxriddin Nuriddin o‘g‘li

Raqamli iqtisodiyot sharoitda xizmat ko‘rsatishning ilmiy asoslari..352
Suyunov Asror Baxtiyorovich

Raqamli iqtisodiyot sharoitda telekommunikatsiya sohasini rivojlantirish ilmiy asoslari...356
Toshmatov Salohiddin Zayniddinovich

Raqamli iqtisodiyot sharoitida innovatsiyalarni joriy etishning huquqiy masalalari...360
Turg‘unov Saloxiddin Jamol o‘g‘li, Mirzayeva Mohidil Vohidovna

Zamonaviy sharoitlarda korxonalarning moliyaviy baqarorligini yaxshilash masalalari..366
Usmanova Guljahon Ulug‘bek qizi

Franshizalarni jalb qilishda davlat boshqaruvi tizimida marketing tadqiqotlarining ahamiyati...............................371
Xodjayev Anvar Rasulovich

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Transport Decarbonization Strategy ... 377
Yarashova Vasila Kamalovna, Muradov Bekzod Xidirnazar ugli

Temir yo'l transportida ishlab chiqarish faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirish ... 382
Yermatova Dilnoza Axmadjonovna

Iqtisodiyotda davlat ishtirokini qisqartirish va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish istiqbollari ... 387
Yuldashev Xusniddin Abdullayevich

Issiqlik ta'minoti xizmatlarini ko'rsatish samaradorligi va sifatini baholash ko'rsatkichlari tizimi ... 390
Abdulaziz Abdumo'minovich Matro'ziyev

Issiqlik ta'minoti xizmatlari sifatiga ta'sir etuvchi omillar va ularni baholash ... 394
Abdulaziz Abdumo'minovich Matro'ziyev

Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga soliq solishni takomillashtirish ... 399
Abdullayev Zafarjon Alijonovich, Zaydullayev Abduhabib Boliqul o'g'li

Sug'urta tashkilotlarida hisob siyosatini ishlab chiqishning ahamiyati ... 404
Abduraimova Maftunaxon Axmatovna

Bank risklarini boshqarishning xalqaro tajribalari ... 409
Abdurasulov Jaxongir Abduvaliyevich

Tadbirkorlik subyektlari ijtimoiy ma'sulligini ta'minlash mexanizmining amal qilish darajasi ... 416
Bayisbayev Javlon Nurlanovich

Qishloq aholisining qishloq xo'jaligida bilim va innovatsiyalarni o'zlashtirishiga ta'sir etuvchi omillarni iqtisodiy baholash (Samarqand viloyati misolida) ... 421
Bozorova Lobar Nuralevna

Направления совершенствования инновационных стратегий в деятельности промышленных предприятий ... 427
Дониерова Зухрабону Алишер кизи

Mol-mulk solig'ining korxonalar faoliyatiga ta'siri ... 432
Qudiyarov Kishibay Ramatullayevich

Banklar reytingini aniqlash va barqarorligini ta'minlashning ustuvor yo'nalishlari ... 438
Maxmudov Omon Tuxtayevich

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida tijorat banklarining aktiv va passiv operatsiyalarini innovatsion usullar orqali boshqarishni takomillashtirish ... 442
Mo'minova Ma'suda Baxtiyarovna

Auditorlik tekshiruvini dasturiy ta'minot asosida tashkil etish: muammo va yechimlar ... 447
Nazarova Kamola Sattorali qizi

Ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirishning davlat tomonidan tartibga solish konsepsiyasi ... 453
Normurodov Xusan Eshmaxmatovich

O'zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ahamiyati hamda uni rivojlantirish istiqbollari ... 460
Nurullayeva Shaxnoza, Saydullayeva Saodat

Tijorat banklari inson kapitali samaradorligini baholashda KPI ko'rsatkichlaridan foydalanish mexanizmlari ... 467
Turaeva Mastura Kurbanovna

Сущность и особенности инвестиционно-строительного процесса ... 471
А. Бектемиров, Б.М.Абдувалиев

Tijorat banklarida muammoli kreditlarni boshqarishning dolzarb masalalari ... 478
Saidov Hayotjon Raxmatulloyevich

Tijorat banklarida kredit operatsiyalari hisobini takomillashtirish ... 482
Sa'dullayeva Asalxon Muzaffarovna

Ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarining raqobatbardoshlikni baholash usullari ... 485
Abdulloyev Asliddin Junaydullayevich, Teshayev Mirolim Djumayevich

Tadbirkorlik subyektlarida soliq yukini optimallashtirish mexanizmi ... 490
To'xsanov Qudratillo Nozimovich

Davlat sektorida ichki audit tadbirlarini umumiy rejalashtirish 495
Xamidova Z. U.

Aholi moliyaviy savodxonligini oshirish va uning ahamiyati 501
Xudayarova Xurshida Abdunazarovna

Kambagʻallikni qisqartirishning xorijiy mamlakatlar tajribasi 505
Xudoyberdiyev Jamshid Juraboy oʻgʻli

Oliy taʼlim muassasalarida buxgalteriya hisobi va ichki auditni takomillashtirish 511
Shaymatova Nargiza Ashurovna

Raqamli iqtisodiyot sharoitida sugʻurta xizmatlari 516
Shodmonova Odina Gʻofur qizi

Fuqarolar davlat pensiya taʼminoti tizimining amaldagi holati tahlili 520
Sholdarov Dilshod Azimiddin oʻgʻli

Aholiga bank xizmatlari koʻrsatishning ijtimoiy ahamiyati 525
Eldor Uskanov

Innovatsion boshqaruvning ilgʻor xorijiy tajribalari 530
Yusupova Jamila Karamatdinovna

Neft-gaz korxonalari moliyaviy-iqtisodiy faoliyati natijalari tahlili (“OʻZBEKNEFTGAZ” AJ misolida) 534
Umurzoqov Jamoliddin Sherbekovich

Korxonalarda savdo marketing faoliyati samaradorligini baholash 541
Sobirov Azizbek Avzbekovich

Moliyaviy firibgarliklarga qarshi kurashishda raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari 548
Gadaev Ismat Yadgarovich

Hududlarda islom iqtisodiyoti tamoyillari asosida amalga oshirilgan investitsion loyihalar: toʻsiqlar va yechimlar 551
Irgasheva Gulbahor Sodiqovna

Oʻzbekistonda investitsiyalardan samarali foydalanish asosida oziq-ovqat sanoati samaradorligini oshirish yoʻllari 554
Kobilova Nasiba Xurramovna

Foreign Economic Relations as a Factor of Effective Functioning of the Economy 561
Bakhodurova Sulkhiya Azizkhodjaevna, Li Marina Rudolfovna, Mukhtarova Donata Ravshanbekovna, Romashkin Roman Anatolyevich

Modern Approaches to the Organization and Development of the Consumer Services Market 566
Musyeva Shoira Azimovna

Ishlab chiqarish siklini qisqartirishning iqtisodiy samaradorligi 570
Odina Nabiyevna Tuychiyeva, Nazarova Latofat Toirjon qizi

Asalarichilik mahsulotlari bozorida marketing strategiyasini amalga oshirish 575
Rashidova Xadicha Tursunalievna

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida bank faoliyatini iqtisodiy-matematik modellashtirish yoʻllari 581
Raxmanov Mexridin Sindarovich

Korporativ boshqaruv amaliyoti boʻyicha hisobot tuzish boʻyicha xorijiy tajriba 586
Tashmatov Rustam Xusanovich

Iqtisodiyotda davlat ishtirokini qisqartirish va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish istiqbollari 592
Yuldashev Xusniddin Abdullayevich

Iqtisodiyotda turizm oʻrnini statistik baholash uslubiyoti 595
Zilola Jumanova

Финансовые риски в исламском финансировании для внедрения в Республики Узбекистан 602
Абдуллоев Фуркат Олимджонович

Блокчейн-технология и информационная безопасность в цифровой экономике Узбекистана 607
Кадиров Алишер Исмаилович

Цифровая платформа как инструмент трансформации бизнес-процессов 611
Раупов Жамшид Рашидович

O‘zbekistonda zamonaviy kabel va sim mahsulotlari ishlab chiqaruvchi korxonalar faoliyatiga nazar 617
Rashidova Odina Olimjon qizi

Современные тенденции развития валютных отношений в Узбекистане 622
Камалов Камоладдин Кахрамонович

Sug‘urta sohasining O‘zbekiston iqtisodiyotidagi o‘rni 626
Sharobiddinov Akramjon Goyibbayevich

Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishning xorij tajribasi va undan O‘zbekistonda foydalanish yo‘nalishlari 630
Fayziyeva Aziza Azamat qizi

Modeling the Stackelberg strategy in a linear model (linear city) Hotteling 635
Musayeva Shaira Azimovna, Usmonova Dilfuza Ilkhomovna

Mulkning kapitallashuvi darajasini iqtisodiy jihatdan amalga oshirish samaradorligini baholash uslublari 644
Norboyev Odil Abrayevich

Tijorat banklarining kredit portfelini amaliy holati va ekonometrik tahlillari: ATB “Aloqabank” misolida 649
Norov Akmal Ruzimamatovich, Norova Nozima Nabiyevna

O‘zbekistonda “yashil iqtisodiyot” muhitida kreditlash va moliyalashtirish imkoniyatlari 654
Taxir Urkinbayev

Budjet tashkilotlarida ichki nazorat tizimini tashkil qilishning xususiyatlari 658
Abduraxmanov Ramazon Abdullayevich

Chinese Commercial Banks Experience in Asset Diversification 663
Uktamova Nozima Narzulla kizi

Sanoat taraqqiyotida ishlab chiqarish korxonalarini ustuvor rivojlantirish istiqbollari 667
Yadgarov Akram Akbarovich

Анализ деятельности коммерческих банков Узбекистана по кредитованию физических лиц 673
Базарова Нигора Равшановна

Mahalliy va xorijiy investitsiyalarni jalb etishning innovatsion jarayonlarga ta’sirini baholash 684
Bobobekov Ergash Abdumalikovich

Raqamli iqtisodiyot sharoitida innovatsiyalarning iqtisodiy samaradorligini oshirish yo‘llari 689
Kuziyeva Nargiza Ramazanovna, Xusanov Faxriddin Jamoliddin o‘g‘li

Tashqi mehnat migratsiyasi 694
O. N. Djurayev

Raqamli iqtisodiyotda sanoat tarmog‘ining davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishini baholash 699
Otaboyeva Dildora

Nobank kredit tashkilotlarining moliyaviy xizmatlari sifatini oshirishning xorijiy mamlakatlat tajribasi 705
Raimov Xurshid Muxtorovich

Tijorat banklarida moliyaviy injiniringni qo‘llash istiqbollari 711
Saipnazarov Sherbek Shaylavbekovich

O‘zbekiston Respublikasi moliya bozorida tijorat banklari faoliyati: muammo va yechimlar 716
Toymuxamedov Ibroxim Rixsiboevich, Jumaev Islombek Akram o‘g‘li

Agrar ta’lim tizimida boshqaruv samaradorligini oshirish yo‘llari 723
Boltayev Nurali Shiramatovich, Beglayev Uchqun Xurramovich, Abdiyev Izzat Risqiboyevich

O‘zini o‘zi band qilgan shaxslardan olinadigan soliqlarni takomillashtirish orqali yashirin iqtisodiyotni jilovlash masalalari 731
Davranov Iskandar Jumayevich

Iqtisodiy konsentratsiyalarni tartibga solish va nazorat qilishni takomillashtirish 738
Luqmanov Sharifxon A’zam o‘g‘li

Role of Private and Public Kindergartens in Early Childhood Development 744
Makhmudova Munisakhon Abbos qizi

“Yashil” enegriya quvvatlarini barpo etish iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash asosi sifatida 749
Muminova Elnoraxon Abdukarimovna, Umarova Dilnoza Oybek qizi

Xo‘jalik yurituvchi subyektlarda CVP-tahlilni tashkil etishning muammoli jihatlari 754
Qlichev Baxtiyor Pardayevich

Korxonada likvidlik riskini minimallashtirish orqali uning moliyaviy barqarorligini saqlab qolish 759
Latipova Shaxnoza Maxmudovna

Развитие международных торгово-экономических связей Республики Узбекистан 766
Ким Татьяна Валерьевна, Гофуржонова Шахрибону Бахромжон кизи

Kapital qurilishni boshqarish samaradorligini oshirishning dolzarb masalalari 774
A. Bektemirov, M. U. Sarimsoqov

O‘zbekiston mehnat bozorida yoshlarning ish bilan bandlik darajasini oshirish 780
Mambetjanov Qahramon Qurbandurdiyevich, Bahromov Shahzod Fazliddinovich

Роль имиджа в улучшении инвестиционной привлекательности высших учебных заведений 787
Жанзаков Бекзот, Жонузоков Мирзабек

Innovatsion kichik tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha xorij tajribasi va uni mamlakat iqtisodiyotida qo‘llash imkoniyati 795
Toshaliyeva Saodat Toxirovna, Eshqulova Dilorom Abduravupovna

Перспективы развития банковского сектора в Узбекистане для иностранных туристов 802
Муминов Шахзод Низомиддинович, Каримова Азиза Махомадризоевна

Innovatsion faoliyat moliyaviy modellari va mexanizmlarini rivojlantishning konseptual asoslari 806
Ruzibayeva Nargiza Xakimovna

Qishloq xo‘jaligi tarmoqlarini innovatsion rivojlantirish bo‘yicha xorijiy tajribalar va ulardan respublikamizda samarali foydalanish yo‘llari 814
Ishniyazov Baxrom Normamatovich

Turistik xizmatlarining o‘ziga xos xususiyatlari va marketing tadqiqotlari 819
Berdiqulova Iroda Rayimqulovna

Qoraqalpog‘iston qishloq xo‘jaligi: asosiy muammolar va rivojlanishining ustuvor yo‘nalishlari 823
Yeshimbetov Uktamjon Xudaybergenovich

Iqtisodiyotning erkinlashtirilishi sharoitlarida kichik biznes sektori rivojlanishining imkoniyatlari 832
Botirova R. A., Sirojiddinov I. Q.

Kriptovalyuta va blokcheyn tadqiqotlari: tendensiyalar va istiqbollar 835
Berdiqulov Jurabek

Bank risklarni monitoring qilish tizimini takomillashtirish 837
Hamroyev Sherzod Axtamovich

O‘zbekiston hududlariga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda ko‘p qavatli “yashil” fermer xo‘jaliklarini tashkil etishning ahamiyati 843
Turdimuratova Aziza Alisherovna

Surxondaryo viloyatining mahalliy budjet daromadlarini oshirish yo‘llari va uni arima modeli asosida prognozlash 846
Abdunazarova Shahnoza Norqo‘chqor qizi

Qishloq xo‘jaligi tarmog‘ining mamlakat iqtisodiyotidagi o‘rni va undagi tarkibiy o‘zgarishlarni statistik baholash 856
Zakirova Umida Maxamadaminovna

O‘zbekiston Respublikasida xizmat ko‘rsatish korxonalarining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati 863
Pardayev Jamshid Muzaffarovich

Turizm bozorini rivojlantirishda mehnat bozorining tutgan o‘rni va ahamiyati 872
Berdiqulova Iroda Rayimqulovna, Berdikulov Jurabek

Проблемы расчета определения и планирования прибыли предприятий в условиях модернизации экономики 876
Алиева С.С.

ISHLAB CHIQARISH INFRATUZILMASINI RIVOJLANTIRISHNING DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH KONSEPSIYASI

Normurodov Xusan Eshmaxmatovich
O‘zMU katta o‘qituvchisi

KIRISH

Infratuzilma muammolarini tadqiq qiluvchi iqtisodchilar infratuzilmalarga sarf-xarajatlarni davlatning faol ishtirokida oshirish kerakligini ta’kidlaydilar, chunki ular xususiy tadbirkorlik va butun jamiyatning “normal” faoliyat yuritishining zarur sharti hisoblanadi.

Mablag‘larni infratuzilmaga yo‘naltirish orqali davlat, birinchi navbatda, xususiy tadbirkorlarning iqtisodiy va siyosiy mavqeyini mustahkamlashga yordam beradi, ularni zarar yoki past foyda keltiradigan ishlab chiqarishlardan ozod qiladi, shu bilan birga iqtisodiyotning asosiy tarmoqlarida faoliyat yuritish uchun qulay shart-sharoitlar yaratadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ilmiy maqolani yozishda ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirishning davlat tomonidan tartibga solish bo‘yicha konseptual yondashuvlar tavsiflangan. Infratuzilmani rivojlantirishning davlat mexanizmini asoslashda konseptual yondashuv, analiz, sintez, mantiqiy bog‘lash va abstraktiv yondashuv usulidan foydalanilgan. Tadqiqot mavzusining ilmiy manbalar tizimli va multiplikatorlik tamoyillari asosida tahlil qilingan, konsepsiyalarni asoslashda statistik tahlil usullaridan foydalanib o‘rganilgan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirish mexanizmi bo‘yicha yaxlit tadqiqotlar unchalik ko‘p bo‘lmasada iqtisodiyotning o‘sishi va taraqqiyot omillari sifatidagi infratuzilmalar xususan, ishlab chiqarish infratuzilmasi asosiy bo‘g‘in sifatida ishtirok etadi. Aksariyat jamiyatlarda infratuzilmalar ta’minoti mutloq naflilikka va qo‘shimcha daromad omili sifatida amal qilsada uni tabiiylikka yoki davlat mavjudligining tabiiy sharti sifatida qabul qiladi. Bu yondashuvni P. Samuelson kemalarni xavfdan ogohlantiruvchi mayoq haqidagi misolni keltiradi. U: “Mayoqning nuri uni ko‘ra oladigan masofadagi har bir kishining yo‘nalish olishiga yordam beradi. Foyda olishni maqsad qilgan ishbilarmon kishi mayoq qurishga kirishmagan bo‘lardi, chunki undan foydalangan barcha kishilardan haq talab qila olmaydi. Bu albatta, davlat tomonidan amalga oshirilishi lozim bo‘lgan faoliyat turidir”, deb yozadi [1].

Samuelson davlat faoliyatining va xususiy kapitalning funksiyalarini o‘zaro ajratib turuvchi chegaralarni aniqlagan holda: “Ijtimoiy boyliklarning foydaliligi, butunlay xususiy bo‘lgan boyliklarning foydaliligidan farqli o‘laroq, tashqi iste’mol samarasiga ega bo‘lib, ko‘p kishilarga tegishlidir” deb ta’kidlaydi va darhol: “Agar tovarni, uning har bir qismini, guruhning boshqa a’zolariga tashqi samara ko‘rsatmagan holda turli shaxslarga alohida sotish imkoniyatiga ega tarzda taqsimlash mumkin bo‘lsa, unda bunday tovar davlat faoliyatining obyektiga aylanmasligi kerak” deb ogohlantiradi. Biz G.P. Solyusning bozor xo‘jaligidagi infratuzilmaviy tarmoqlarning o‘ziga xos belgisi ularning ikki xil xususiyatli ekanligiga qo‘shilamiz [2]. Bir tomondan, agar ushbu tarmoqlar

rivojlanmasa, tovarlar ishlab chiqariladigan va qo'shimcha qiymat yaratiladigan sanoat va qishloq xo'jaligi korxonalari faoliyatining samaradorligi keskin pasayadi. Boshqa tomondan, infratuzilma tarmoqlariga kiritilgan investitsiyalar, odatda, ularni amalga oshiruvchi kishilarga foyda keltirmaydi, biroq sanoat va qishloq xo'jaligi korxonalarining foydasini oshiradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Infratuzilmalar xo'jaligi sifatida ijtimoiy qo'shimcha xarajatlar nazariyasi, o'zining ayrim ijobiy tomonlari mavjudligiga qaramay, apologetik nazariya hisoblanadi, ya'ni xususiy kapitalning manfaatlarini himoya qiladi. G'arbiy iqtisod fanidagi "ijtimoiy qo'shimcha kapital" tushunchasi kapitalni kiritishdan foyda olinadigan va ma'lum darajada "umummilliy" ehtiyojlarni qondiradigan sohalarda xususiy tadbirkorlikning samarali ishlashini ta'minlaydigan xarajatlarni bildiradi. Infratuzilma nazariyotchilari xususiy mulkni himoya qilgan va rivojlanayotgan mamlakatlar oldida turgan o'ta keskin muammoni, ya'ni iqtisodiy o'sish sur'atlarini bosqichma-bosqich oshirish muammosini hal qilishga uringan holda, yuqori o'sish sur'atlariga faqat ijtimoiy qo'shimcha kapital yoki ijtimoiy qo'shimcha xarajatlar shakllangan taqdirdagina erishish mumkin degan fikrni ishonch bilan isbotlashga urinadilar. Bizning fikrimizcha, infratuzilma konsepsiyasining ikkita o'ziga xos xususiyati mavjud: bir tomondan, u davlatning iqtisodiy faoliyatini kuchaytirish zaruratini asoslaydi, ikkinchi tomondan esa – uni bozor xo'jaligining umumiy o'sish sharoitlari yaratiladigan iqtisodiyot tarmog'i bilan bog'laydi.

Infratuzilmani rivojlantirish muammosi rivojlangan mamlakatlarning iqtisodiy nazariyasida, o'z kapitalidan albatta foyda olish tamoyillari emas, balki xususiy kapitalning samaradorligini oshirish uchun shart-sharoitlarni ta'minlash tamoyillari bo'yicha rivojlanayotgan sohadagi davlat xarajatlarini asoslash uchun tadqiqot obyektiga aylandi. Masalan, italiyalik tadqiqotchi-iqtisodchi A.Pezenti shunday deydi: "Agar gap qurollanishga sarf-xarajatlar haqida ketmayotgan bo'lsa, u holda kapitalizm sharoitida davlatdan talab qilinayotgan kapital qo'yilmalarning obyekti "ijtimoiy ishlar"dan, ya'ni hozirgi vaqtda "infratuzilma" deb ataladigan sharoitlar majmuini (yo'l tarmog'i, transport vositalari, yer tuzish va boshqalarni) yaratishdan iborat bo'lishi zarur. Ushbu ishlar firmalarning infratuzilma xarajatlarini kamaytiradi, ya'ni kapital aylanish jarayonlarini osonlashtirish orqali ular faoliyat yuritadigan iqtisodiy muhitni yaxshilaydi, va shu orqali nafaqat birlamchi maqsad bo'lmish daromadlarni va bandlikni oshirishga yordam beradi, balki umuman xususiy sektordagi umumiy foyda darajasini ham oshiradi" [3, 4].

Shunday qilib, iqtisodiyot nazariyasida infratuzilma muammosini birinchi o'ringa qo'yish, birinchidan, rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o'sish strategiyasini ishlab chiqish bilan, ikkinchidan esa, rivojlangan mamlakatlarning xo'jalik yuritish mexanizmida davlat rolini kuchaytirish bilan bog'liq. Bu hodisani baholash o'tish davridagi iqtisodiyotni o'rganish va uni bozor munosabatlari rivojlangan iqtisodiyotga aylantirish uchun muhim ahamiyatga ega.

MDH iqtisodchilari fanida infratuzilma, xuddi g'arbcha talqinlar kabi, xususiy kapitalga ega korxonalarning faoliyati uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadigan umumiy foydalanishdagi tarmoqlar majmuasi sifatida ko'rib chiqiladi (A.G.Mileykovskiy, G.P.Solyus, Yu.I.Rigin va boshqalar). Ammo infratuzilmaga tegishli tarmoqlarning yanada keng ro'yxati taklif etiladi. Unga har xil turdagi transport (temir yo'l, suv, avtomobil, havo) va transport qurilishi (yo'llar, aerodromlar, kema to'xtash joylari, portlar va boshqalar); energetika; aloqa vositalari (telefon va telegraf va boshqalar); suv ta'minoti va sanitariya-texnik xizmatlarni ko'rsatish sohalari kiritiladi. Ayrim tadqiqotchilar (E.B. Alayev, L.B. Aristova, L.N. Karpov) ishlab chiqarish infratuzilmasini ajratib alohida ko'rsatadilar. Bizning fikrimizcha, infratuzilmani turlicha ta'riflash uni turli darajada tahlil qilinishi bilan bog'liq.

Aksar iqtisodchilar davlatning bozor iqtisodiyotiga aralashuvi zarurligini tan olgan holda uning faoliyatini aniqroq ajratib belgilashga qiladi. Ularning fikricha, davlat faoliyatining turli sohalariga qonun va tartibni saqlash, bozorlar va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, daromadlarni taqsimlash, barqaror o'sishning zaruriy sharti sifatida iqtisodiyotning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash, umumxo'jalik maqsadlaridagi ishlab chiqarishning samarasiz xarajatlarini qoplash yoki infratuzilma sohasidagi davlat tadbirkorligi kiritadi.

G'arb iqtisodchilari uchun infratuzilma muammosi bo'yicha asosiy nazariy yondashuvlardan biri xususiy va davlat kapitali o'rtasidagi, xususiy va ijtimoiy xarajatlar o'rtasidagi ziddiyatni hal qilish yo'llarini izlashdir. Zamonaviy bozor iqtisodiyotida infratuzilma davlat tomonidan tartibga solinadigan muhim sohalardan biri hisoblanadi. Infratuzilmani yaratish davlatga qo'yiladigan talablar ichida ko'p takrorlanadi, chunki bu "bozor kuchlarining erkin o'ynashini" cheklashga imkon beradi. Infratuzilmani yaratishda davlatning keng ishtirok etishi kerakligi ushbu faoliyat sohasi xususiy kapital uchun yetarlicha jozibador emas degan asosiy qoidaga asoslanadi. G'arb iqtisodchilarining fikricha, davlat umumxo'jalik va ijtimoiy-madaniy maqsadlarga xizmat qiluvchi kapitalni yaratishda katta imkoniyatlarga ega. Ular shunga asoslanib, infratuzilmani qurish davlatning vazifasi degan xulosaga keladilar.

Mazkur tendensiyaning shakllanishi rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotida davlat xarajatlarining o'sishiga asoslanadi. (1-rasm)

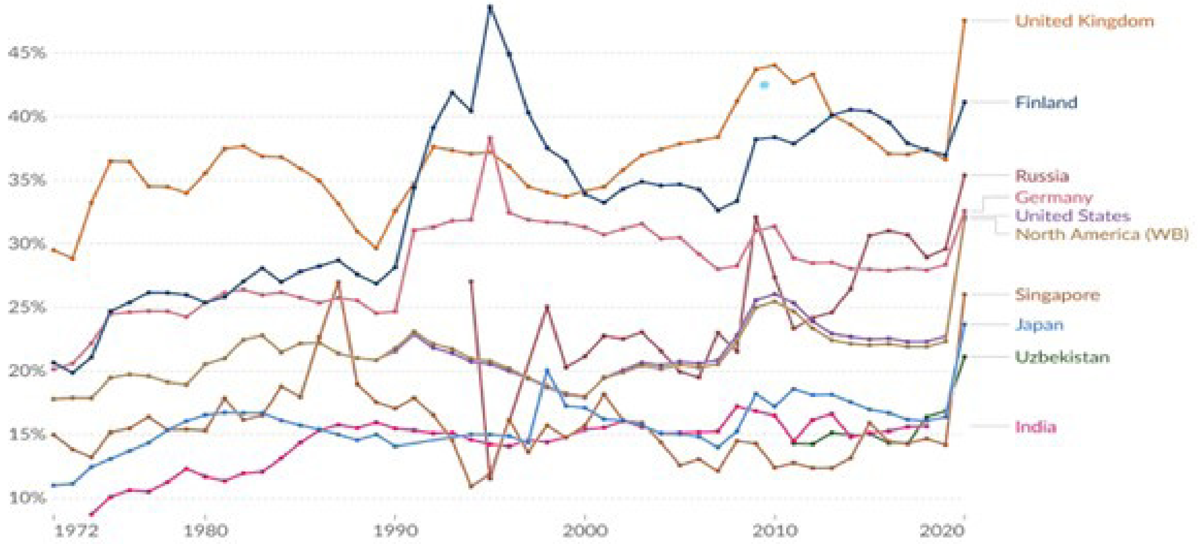

1-jadval: Tanlab olingan mamlaktlar bo'yicha Yalpi ichki mahsulotning ulushida davlat xarajatlarining o'sib borishi[1]

Tanlab olingan mamlakat	1972-yil	2020-yil	Mutloq o'zgarish	Nisbiy o'zgarish
Finlyandiya	20,66%	41,15%	+20,49 пп.	+99%
Buyuk Britaniya	29,51%	47,56%	+18,05 пп.	+61%
Amerika Qo'shma Shtatlari	17,80%	32,19%	+14,40 пп.	+81%
Yaponiya	11,01%	23,68%	+12,67 пп.	+115%
Germaniya	20,17%	32,57%	+12,40 пп.	+61%
Singapur	15,00%	26,03%	+11,04 пп.	+74%
Hindiston	8,73%	15,66%	+6,93 п.п.	+79%
Rossiya		35,39%		
O'zbekiston		21,13%		

Quyidagi vizualizatsiya butun dunyo bo'ylab milliy daromadning ulushi sifatida markaziy hukumat xarajatlarining so'nggi hisob-kitoblarini aks ettiradi. Ma'lumotlar Jahon taraqqiyot ko'rsatkichlarining bir qismi sifatida nashr etilgan va XVFdan olingan. Jadvalning eng yorqin xususiyati – bu dunyo mintaqalari o'rtasidagi heterojenlik darajasi. Yuqori daromadli mamlakatlardagi markaziy hukumatlar, ayniqsa Yevropada, kam daromadli mamlakatlar hukumatlariga qaraganda milliy ishlab chiqarishning ancha katta qismini nazorat qiladi. Finlandiya kabi davlatlar O'zbekiston kabi davlatlarga qaraganda bir necha barobar ko'p pul sarflaydi.

G'arb iqtisodchilarining fikriga ko'ra, davlat aralashuvi obyektlariga faqat kam daromadli, sarf-xarajatlar sekin qoplanadigan, rivojlanishi butun iqtisodiyot uchun bir xil darajada zarur bo'lgan iqtisodiyot tarmoqlarigina kirishi kerak. Budjet mablag'larini bunday tarmoqlarga sarmoya sifatida sarflash orqali davlat xususiy kapitalni norentabel xarajatlardan ozod qiladi, va shu bilan birga uning raqobatchisiga aylanmaslik uchun xususiy kapital ishlaydigan serdaromad sohalardan chekinadi. Infratuzilmaga investitsiyalarning maqsadi bevosita foyda olish emas, balki xususiy kapital faolligini oshirish hisoblanadi. Davlat faoliyatini xususiy kapitalning maqsadlariga bo'ysundirish A. Xirshmanning "Iqtisodiy rivojlanish strategiyasi" asarida nazariy jihatdan asoslangan. U o'z asarida iqtisodiy rivojlanish dasturlarini amalga oshirishda davlatning ikkita funksiyasi: birinchisi, muvozanatni buzishga, ikkinchisi esa buzilgan muvozanatni tiklashga, yangi iqtisodiy xohishlarni keltirib chiqaradigan sabablarni jilovlashga xizmat qilishi haqida gapiradi [5, 6].

Bizningcha, aynan shu vazifa infratuzilmani yaratish va rivojlantirish bilan bog'liq faoliyatdir. Bu esa davlat xo'jalik faoliyatini xususiy kapital manfaatlariga bo'ysundirishni anglatadi.

1 https://ourworldindata.org/government-spending#government-spending-across-the-world 825;. Tanzi Vito. The Changing Role of the State in the Economy: A Historical Perspective // IMF Working Paper 97/114, September 1997, p. 13-14. Statistikal Abstract of the U.S., 2004.

Shvetsiyalik iqtisodchi G.Myurdal o‘zining “Jahon iqtisodiyoti” nomli asarida infratuzilmani qurishda davlat faoliyatiga katta ahamiyat beradi. U davlat faolligining muqarrarligini, eng avvalo, energetika, transport va boshqa sohalarda xususiy sektor moliyalashtira olmaydigan darajada katta sarmoya zarurligi bilan tushuntiradi. Dastlabki rivojlanish uchun u xalq xo‘jaligidagi mutanosiblikni ta’minlash zarurligini tan oladi, chunki bu vazifa o‘z-o‘zidan bajarilib qolmaydi. Uning fikricha, davlatning vazifasi nafaqat bozor mexanizmini erkinlashtirish, balki uni ilhomlantirish va rivojlantirishdan ham iborat”. G.Myurdalning xulosalari o‘ziga xos bo‘lmasdan, yozuvchi hamkasblarining fikrlariga o‘xshab ketadi. Rostou, Xirshman, Samuelson va boshqa ko‘plab olimlar unga o‘xshab, xususiy kapitalning ishlashi va takomillashishi uchun foyda keltiruvchi shart-sharoitlarni yaratish zarur degan g‘oyani himoya qiladilar. Yana bir guruh garb iqtisodchilari infratuzilma muammosiga asosiy nazariy yondashuvlardan biri xususiy va davlat kapitali o‘rtasidagi, xususiy va ijtimoiy xarajatlar o‘rtasidagi ziddiyatni hal qilish yo‘llarini izlash hisoblanadi. Xususiy kapital nuqtayi nazaridan ushbu ziddiyatni tahlil qilishga qiziqarli misol – bu amerikalik iqtisodchi G.Leybenshteynning “Iqtisodiy qoloqlik va iqtisodiy o‘sish” nomli asarida bayon etilgan xususiy tadbirkorlik iqtisodiy faoliyatining nolga teng bo‘lmagan impulslari nazariyasidir. U o‘yinlar nazariyasi atamalari yordamida tadbirkorning o‘zi uchun foydali bo‘lgan, lekin mamlakatda iqtisodiy o‘sishga olib kelmaydigan harakatlari “nolga teng” samaraga yoki nol natijaga olib kelishini aytadi. Amerikalik iqtisodchi E. Roy Vayntraub uning fikrlarini takrorlab, iqtisodiyotda bozor mexanizmining ishlash natijalari kishilarning, alohida shaxs nuqtayi nazaridan oqilona, lekin jamiyat nuqtayi nazaridan samarasiz xatti-harakatlari bilan belgilanishini ko‘rsatadigan ko‘plab misollar mavjudligini, hamda eng yaxshi natijalarga erishish uchun davlat iqtisodiy jarayon ishtirokchilarining tanloviga ta’sir ko‘rsatishi zarurligini ta’kidlaydi. Ushbu holatlar “nima uchun “laissez – faire” (ya’ni “bajarishga imkon bering”, yoki aralashmaslik) tamoyiliga mos kelmaydigan, lekin samarali natijalarga erishishga yordam beradigan turli real institutlarning mavjudligi asosli ekanligini tushunishga yordam beradi”, deb davom etadi [7]. Umuman olganda, bu bevosita ijtimoiy qo‘shimcha xarajatlar konsepsiyasiga taalluqlidir.

Agar XIX asr oxiri va XX asr boshidagi erkin bozor iqtisodiyoti sharoitida takror ishlab chiqarish jarayonini elektr energiyasi, gaz, transport bilan ta’minlash masalasi xususiy xo‘jaliklar yordamida bajarilgan bo‘lsa, mazkur ijtimoiy ishlab chiqarish shakllari asta-sekin o‘zaro ajralib, alohida faoliyat yuritadi, ularni rivojlantirish esa tobora ko‘proq davlat tomonidan tartibga solib boriladi. Ushbu hodisaning obyektiv asosini ijtimoiy mehnat taqsimotining chuqurlashuvi va iqtisodiy o‘sishdagi innovatsion jarayonlar ta’sirida ishlab chiqarishning umumjamoat mulkiga aylanishining kuchayishi tashkil etadi. Iqtisodiy nazariya klassiklari mazkur jarayonning rivojlanishini oldindan ko‘ra bilib, “davlat mulkiga aylantirish zarurati, eng avvalo, yirik aloqa vositalari: pochta, telegraf va temir yo‘l sohalari uchun yuzaga keladi”, deb ta’kidlaganlar [8, 9, 10].

Zamonaviy bozor iqtisodiyotida infratuzilma davlat tomonidan tartibga solinadigan muhim sohalardan biri hisoblanadi.

Ushbu tendensiya barcha rivojlangan mamlakatlar uchun xos bo‘lib, uning namoyon bo‘lish darajasi ko‘p jihatdan u yoki bu mamlakatda mulkchilik shakllari rivojlanishining o‘ziga xos shakllariga bog‘liqdir. Masalan, G‘arbiy Yevropa mamlakatlarida infratuzilma inshootlari (elektr stansiyalari, gaz va suv quvurlari, temir yo‘llar, avtomobil yo‘llar tarmog‘i, kommunal xizmat ko‘rsatish korxonalari) asosan davlat mulki hisoblanadi. Bunga urushdan keyingi davrda bir qator infratuzilma tarmoqlarining milliylashtirilishi katta yordam bergan. Ular ko‘pincha zarar bilan ishlagan bo‘lib, kapital egalari ularni o‘z mablag‘lari hisobidan rivojlantirishni istamasdan, osonlikcha davlat qo‘liga topshirganlar. Keyinchalik monopoliyalar davlatga qarashli infratuzilma tarmoqlarining ishlab chiqarish salohiyatidan kapital jamg‘arish, foyda darajasini oshirish uchun qo‘shimcha manba sifatida, tovarlar sotish uchun barqaror bozor sifatida bajonidil foydalana boshladi. Mohiyatan, milliylashtirish ishlab chiqarish infratuzilmasining bir qator tarmoqlarida davlat monopoliyalarining paydo bo‘lishiga turtki bo‘ldi. Masalan, Fransiyaning “Electricite de Franc”, “Gaz de Franc” davlat kompaniyalari elektr energiyasi va gazni qazib olish, ishlab chiqarish va taqsimlashni to‘liq monopoliyalashtirib oldi.

AQSHda infratuzilmaning shakllanishi va rivojlanishi iqtisodiyotning xususiy va davlat sektorlarining ustunligi o‘rtasidagi nisbatning o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. Xususiy kapitalning zo‘ravonligi davlatning xo‘jalik faoliyati sohasini cheklaydi, shuning uchun AQSHda infratuzilmaning katta qismi: axborot xizmatlari, telefon, telegraf, elektr stansiyalari, temir yo‘llar va havo liniyalari xususiy kapitalga tegishliligi bejiz emas. Biroq zamonaviy bozor iqtisodiyoti obyektiv ravishda, davlat tomonidan tartibga solinmasdan rivojlana olmaydi, shu sababli hatto AQSHda ham shtatlar va mahalliy hokimiyat organlarining infratuzilma sohasidagi iqtisodiy faolligi ortib bormoqda. Agar mahalliy hokimiyat organlari AQSH iqtisodiyotida infratuzilmaviy ta’minot tizimlarining asosiy yaratuvchilari bo‘lsa, federal hukumat bu borada faqat subsidiyalar va kreditlar ajratish orqali moliyaviy yordam beradi. Ko‘pincha ular mahalliy hokimiyat organlariga ma’lum bir dasturni amalga oshirish, masalan, jamoat transportini rivojlantirish, uy-joy qurilishi va boshqalar uchun beriladi. Shu tarzda, AQSHda 20 yil (1956–1976) ichida milliy shtatlararo yo‘llar tizimini qurish uchun federal ajratmalar 67,5 mlrd. dollargacha yetib, ushbu maqsadlarga sarflangan barcha xarajatlarning 90 foizini tashkil etdi. Qolgan 10% xarajatlar shtatlarning o‘z moliyaviy resurslari hisobidan qoplandi [11].

Shunga ko'ra, infratuzilma iqtisodiyotning tartibga solinadigan sektoriga mansub bo'lib, unda sof davlat korxonalari bilan bir qatorda xususiy va "aralash" (kapitalning bir qismi davlatga, ikkinchisi esa monopoliyalarga tegishli) mulk shaklidagi, lekin har doim bevosita davlat nazorati ostida ishlaydigan korxonalar mavjud. Bunday tartibga solishning maqsadi infratuzilma tarmoqlari "mahsulotlari"ga tariflarni belgilash, foyda me'yorini raqobatga asoslangan ishlab chiqarish darajasida ushlab turish, iqtisodiy inqirozlar davrida talabni va aholining to'lov qobiliyatini ta'minlash va h.k. orqali barqaror iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashdan iborat. Ushbu chora-tadbirlarning barchasi davlatning iqtisodiy faoliyat sohasini sezilarli darajada kengaytiradi va mustahkamlaydi hamda infratuzilmada davlat sektorining o'sishiga olib keladi. Hatto, xususiy sektorda ishlab chiqarishning keskin qisqarishi kuzatiladigan iqtisodiy sikllarga qaramay, infratuzilmaviy faoliyat sohasi markazlashtirilgan boshqaruv tizimiga tegishli bo'lganligi sababli "ishchi holatda" saqlab turiladi.

Rivojlangan iqtisodiy tizimlarga xos bo'lgan infratuzilma muammosi har xil ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega. Masalan, bozor iqtisodiyotiga ega rivojlangan mamlakatlarda infratuzilma xususiy kapitalning "qulay" rivojjlanishining zaruriy sharti hisoblanadi, shuningdek, u o'ziga xos chegara sifatida xizmat qilib, undan tashqarida davlatning ishtiroki ortiqcha sanaladi. Infratuzilma, shu jihatdan xususiy va davlat sektorlari faoliyati, kapitalni kiritishdan foyda olinadigan sohalar va "nolga teng" daromadga ega infratuzilma tarmoqlari o'rtasidagi chegarani aniq belgilaydi. Xususiy mulk ustun bo'lmagan markazlashgan iqtisodiyot sharoitida esa infratuzilmani rivojlantirish umumxalq muammolarini samarali hal qilishga, ya'ni iqtisodiy o'sish va butun aholi farovonligini oshirishga ko'maklashishi kerak. Biroq shunga qaramay, xususan, yo'l qurilishi, mamlakatni axborotlashtirish, elektrlashtirish masalasiga yetarlicha e'tibor berilmadi. Bu esa infratuzilmani rivojlantirish masalalarini har tomonlama tadqiq qilishni, mavjud mahalliy va xorijiy tajribani o'rganishni taqozo etadi.

METODOLOGIYA

Keltirilgan qoidalarning barchasida doimiy ravishda bir xil g'oya: davlatning iqtisodiy o'sishdagi roli, eng avvalo, ijtimoiy zarur bo'lgan, lekin xususiy kapital nuqtayi nazaridan samarasiz deb hisoblangan infratuzilma tarmoqlarida faol harakat qilishdan iborat degan fikr ilgari suriladi.

Infratuzilmaga davlat xarajatlarining iqtisodiy samaradorligini asoslash ilk bor ingliz iqtisodchisi Dj. M. Keyns tomonidan multiplikator modelida berilgan [12].

Keyns multiplikatori mustaqil (avtonom) investitsiyalarning qo'shimcha o'sishi va milliy daromadning (keyingi matnda "daromad") qo'shimcha o'sishi o'rtasidagi bog'liqlikni ochib beradi. Daromadning qo'shimcha o'sishi multiplikatorning qiymatiga va avtonom investitsiyalarning qo'shimcha o'sishiga to'g'ridan to'g'ri proporsional bog'liq, ya'ni.

$$\text{^U} = K \cdot \text{^I}$$

bu yerda ^U – daromadning qo'shimcha o'sishi,
K – multiplikator,
^I – avtonom investitsiyalarning qo'shimcha o'sishi.

Ushbu formulaga asosan, multiplikator daromad qo'shimcha o'sishining investitsiyalar qo'shimcha o'sishiga nisbati sifatida aniqlanadi, ya'ni

K=^U (daromadning qo'shimcha o'sishi): ^I (avtonom investitsiyalarning qo'shimcha o'sishi).

Multiplikator tamoyilining ta'sir qilish mexanizmi qanday? Bu savolga birinchi bo'lib Dj. M. Keyns – multiplikator nazariyasining asoschisi javob bergan [13]. Uning fikrlari quyidagi mazmunga ega: bandlikning yangi investitsiyalar, deylik, hukumatning ijtimoiy ishlarga sarf-xarajatlari hisobiga dastlabki o'sishi, eng zarur tovarlar va xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlarni qondirish zarurati tufayli muqarrar ravishda bandlik, iste'mol va daromadning birlamchi, ikkilamchi, uchlamchi va hokazo o'sishiga olib keladi. Yangi investitsiyalar, xuddi suvga tashlangan toshning to'lqinlari kabi, iqtisodiyotda zanjirli reaksiyani keltirib chiqaradi. Agar iste'molga chegaraviy moyillik (MRC) 2/3 ga teng bo'lsa, daromad 3 barobar ortadi. Bu holda, multiplikator 3 soni hisoblanadi. Demak, daromadning o'zgarishi = multiplikator (K) x investitsiyaning dastlabki o'zgarishi. Xarajatlarning dastlabki o'sishi daromadni cheksiz ravishda oshiradi deb o'ylash nojoiz. Yo'q. Bunday bo'lmaydi, chunki daromadning qo'shimcha o'sishining bir qismi jamg'ariladi va shunga mos ravishda multiplikatsiya jarayonini davom ettirishga undovchi turtki yo'qoladi. Jamg'armalarga chegaraviy moyillik (MRS) daromadlarning o'sish chegarasini belgilaydi.

Shunday qilib, MRS yoki MPS ning 1 ga teng maxrajiga teskari qiymat avtonom xarajatlar multiplikatori, yoki davlat xarajatlari multiplikatori deb ataladi. Agar davlat xarajatlari avtonom investitsiyalar sifatida ko'rib chiqilsa, multiplikator boshqa o'zgaruvchilar o'zgarmagan holda davlat xarajatlari G ning o'zgarishi natijasida YAIM qay miqdorda o'zgarganligini ko'rsatadi.

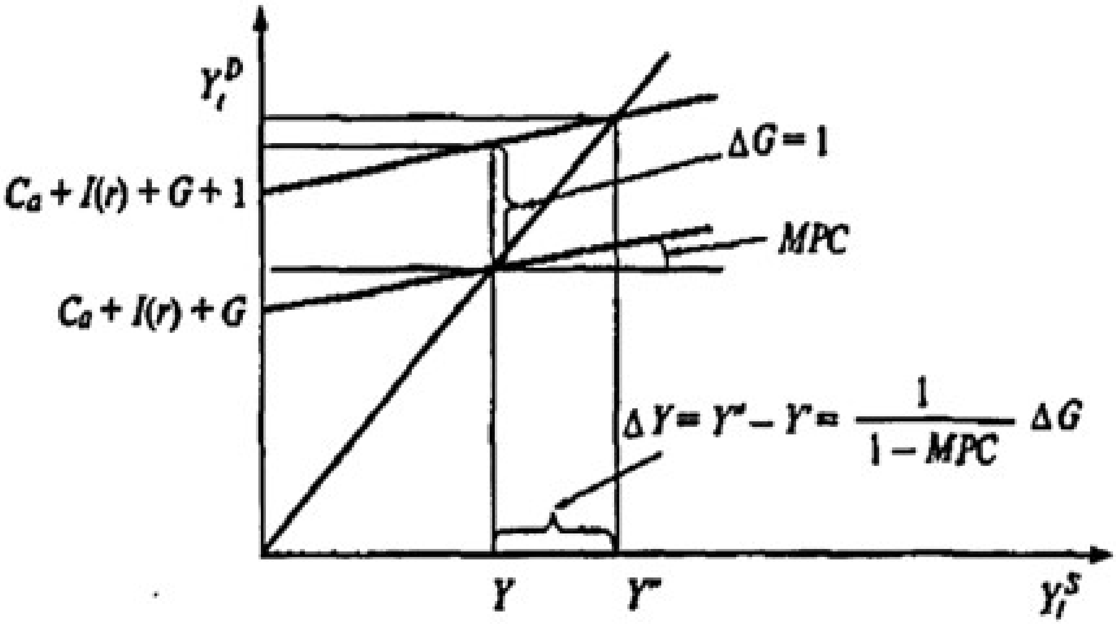

3-rasm: Davlat xarajatlari multiplikatorining ta’siri (umumiy model)[2]

Davlat xarajatlari multiplikatori ta’sirining grafikli tasviri 3-rasmda ko‘rsatilgan. 3-rasmdan ko‘rinib turibdiki, iste’molga chegaraviy moyillik qanchalik yuqori bo‘lsa, ya’ni MRC qiymati birga qanchalik yaqin bo‘lsa, multiplikator qiymati shunchalik katta bo‘ladi, AD yalpi talab egri chizig‘i shunchalik tik bo‘ladi, davlat xarajatlarining o‘zgarishi maqsadli o‘zgaruvchi sifatidagi iqtisodiy faollik darajasiga shunchalik ko‘p ta’sir etadi. Bu esa davlat xarajatlarining multiplikator samarasi (multiplier effect) hisoblanadi.

Multiplikator modeli kapitalizm sharoitida foydalanilmayotgan ishlab chiqarish quvvatlari va yuqori ommaviy ishsizlik mavjud bo‘lgan turg‘unlik holatidagi iqtisodiyot uchun tuzilgan edi. Ushbu vaziyatdan chiqish yo‘lini topish uchun Keyns jamoat ishlari sohasida, ya’ni to‘g‘onlar, dambalar va hokazolarni qurishda davlat faoliyatini kengaytirishni taklif qildi, bundan ko‘zlangan maqsad kelgusida iste’mol buyumlari ishlab chiqarish bilan bog‘liq ikkilamchi, uchlamchi, to‘rtlamchi bandlikni, va ushbu korxonalarda daromadning o‘sishini yuzaga keltirish edi. Tarmoqlar o‘rtasidagi ushbu zanjirli reaksiya multiplikatsiyalash jarayonining mohiyatini tashkil qiladi. Mazkur bog‘liqlikni hech bir iqtisodchi inkor etmadi va inkor eta olmaydi ham. Ushbu zanjirni hisoblash, va agar biron bir sohada “yalpi talab”ning o‘sishi kuzatilsa, mamlakatdagi daromad qay darajada oshadi, degan savolga yakuniy javob berish uchun Keyns va uning izdoshlari elementar multiplikator modelidan foydalanishni taklif qiladilar.

Faraz qilaylik, yo‘lni qurish uchun dastlab 1000 birlik sarf-xarajat qilingan va multiplikator 5 ga teng bo‘lgan, u holda daromadning o‘sishi 5000 birlik bo‘ladi. Keynsning fikriga ko‘ra, multiplikatsiyalash zanjiri paydo bo‘lishi uchun qandaydir turtki kerak. Unga ishlab chiqarish sohasining qayerda – I yoki II bo‘linmada kengayishi muhim emas. Keynsning fikricha, har qanday ishlar, hatto “shubhali darajadagi foydali” ishlar ham daromadning oshishiga olib kelishi mumkin. Muhimi, biron bir joyda iste’mol buyumlariga qo‘shimcha talabni yuzaga keltiruvchi turtki bo‘lishi kerak, bu esa keyinchalik butun multiplikator mexanizmini ishga tushiradi. Bundan Keynsning asosiy qoidalaridan biri – kapital jamg‘arish jarayoni iste’molning o‘sishi bilan bir vaqtda sodir bo‘lishi haqidagi g‘oyasi kelib chiqadi, ammo uning qat’iy fikriga ko‘ra, bunday “samarali talabni” faqat davlatning iqtisodiyotga aralashuvi orqaligina tashkil etish mumkin. Buning ustiga, davlat aralashuvi turli yo‘llar bilan amalga oshirilishi mumkin bo‘lib, shunga ko‘ra bandlik, iste’mol, soliq, tashqi savdo va boshqa multiplikatorlar paydo bo‘ladi. Shu asosda, multiplikator modelini infratuzilma sohasidagi davlat xarajatlari samaradorligini aniqlashga urinish sifatida tavsiflash mumkin va shu ma’noda burjua iqtisodchilari undan bozor iqtisodiyotini davlat tomonidan tartibga solishning “foydaliligini” oqlash uchun foydalanishga harakat qiladilar.

Shunday qilib, ishlab chiqarish infratuzilmasiini to‘g‘ridan to‘g‘ri davlat tomonidan tartibga solishni kamaytirish, davlat xarajatlarini qisqartirish va shu bilan birga, raqobat mexanizmini kuchaytirish orqali monopoliyalarning bozor huquqlarini kengaytirish haqida fikr bildirish mumkin.

Zamonaviy bozor iqtisodiyotining rivojlanish tarixi yo‘nalishi esa o‘ta yuqori monopol daromadlarni ta’minlash, moliyaviy kapitalning hukmronligini mustahkamlash va kengaytirish, davlat kuchi bilan bozor mexanizmi yagona mexanizm kabi chambarchas bog‘lanib ketganligi bilan ifodalanadi.

2 Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. М., 1948

XULOSA VA TAKLIFLAR

Bozor iqtisodiyotida infratuzilmani rivojlantirish asosiy iqtisodiy qonunning amal qilish talablariga bo‘ysunadi, ushbu qonunning maqsadi esa qo‘shimcha qiymat ishlab chiqarishdir. Ma’lumki, kapital faqat uning nuqtayi nazaridan foydali operatsiyalarni amalga oshiradi, va ko‘pincha umumiy ishlab chiqarish sharoitlarini (yo‘llar, kanallar, ko‘priklar, jamoaviy foydalanishga mo‘ljallangan har xil inshootlar) yaratish bilan bog‘liq foydasiz operatsiyalarni esa davlat zimmasiga, aniqrog‘i butun mamlakatga yuklaydi”. Ushbu muhim uslubiy qoida, bizning fikrimizcha, kapitalning infratuzilma sohasidagi faoliyatining mohiyatini va ayniqsa, zamonaviy davrda uning harakat qilish mexanizmini ochib beradi.

Infratuzilma tarmoqlarining aksariyati tabiiy monopoliyalar hisoblanadi, shunga ko‘ra ularni ijtimoiy tartibga solish lozim. Kommunal xizmatlar, temir yo‘llar, telefon kompaniyalari, tabiiy gaz va elektr energiya yetkazib beruvchilar tomonidan belgilanadigan narx (tarif) ijtimoiy maqbul narx deb ataladi. U hukumatning tartibga soluvchi hay’atlari yoki boshqarmalari tomonidan o‘rnatiladi. Agar tartibga solish hay’atining maqsadi resurslarni taqsimlash samaradorligiga erishish bo‘lsa, u chegaraviy xarajatlarga teng bo‘lgan ushbu (maksimal) narxni qonunan o‘rnatishga harakat qilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Самуэльсон П. Экономика. М., 1964, с. 774.
2. Инфраструктура и интенсификация экономики. М.: Экономика, 1980
3. Жамс Э. История экономической мысли XX века. Пер. с фран. М., 1959,
4. Cootner P.H, Social Overhead capital and economic growth. – In.: The conomics of Take-off into Sustained Growth., ed. W. W. Rostow. L., 1963
5. Кудрявцева С. Новая экономика: генезис, эволюция, эффект. //Мировая экономика и международные отношения, 2005, № 4
6. Hircshman A. The Strategy of Economic Development. New Haven, 1958
7. Варнавский В. Партнерство государства и частного сектора: теория и практика. Мировая экономика и международные отношения, 2002, № 7
8. Ведута Е.Н. Государственные экономические стратегии. – М.: Деловая книга, 2004
9. Волчек Н.Э. Производственная инфраструктура в экономике освобо дившихся стран. – В кн.: Тюльпанов СИ. Очерки политической экономии (развивающиеся страны). М.:Мысль, 1979
10. Гарнов А.П. Комплексное развитие инфраструктуры рынка средств производства. М.: РЭА, 1995.
11. Афонцев С. Экономические проблемы хозяйственных преобразований. //Мировая экономика и международные отношения, 2000, №12
12. Веселая Л.С. Рыночная инфраструктура и развитие конкурентной среды. Новосибирск, ИЭОПП СО РАН, 2004
13. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. М., 1948

Jurnal sayti: https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT
Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 4

© Materiallar ko'chirib bosilganda ""Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.
El.Pochta: sq143235@gmail.com
Bot: @iqtisodiyot_77
Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

""Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:
""Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali
O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.